УДК: 94 (477.6) «1945/1950»

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-43-51>

Титаренко Оксана Олексіївна,
кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Пир)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

ЗЛОЧИННІСТЬ У ПРОМИСЛОВИХ ЦЕНТРАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

Статтю присвячено особливостям злочинності в промислових центрах Східної України в період повоєнної відбудови. Визначено ключові соціально-економічні фактори, що спричинили прояви девіантної та делінквентної поведінки серед мобілізованих на роботу, колишніх фронтовиків, інвалідів війни, неповнолітніх. Зазначено, що відсутність ефективного механізму соціально-психологічної адаптації комбатантів, наявність травматичного воєнного досвіду в мільйонів людей стали вагомими чинниками зростання злочинності в повоєнний період.

Ключові слова: повоєнний період; девіантна поведінка; злочинність; урбанізація; соціальна мобільність; маргіналізація; дезертирство.

Постановка проблеми. Періоди політичних, соціальних, економічних катаклізмів традиційно супроводжуються глибокими соціальними трансформаціями, які відбиваються і на морально-ціннісних та правових орієнтаціях населення. Кризова ситуація, у якій знаходиться українське суспільство протягом останніх років, супроводжується, зокрема, і зростанням рівня злочинності, збільшенням кількості нелегальної зброї на руках у цивільного населення, численними проявами девіантної поведінки з боку колишніх комбатантів або цивільних мешканців, що зазнали спричинених бойовими діями психологічних травм. За цих умов виникає необхідність вивчення історичного досвіду суспільств, що стикалися з аналогічними проблемами, зокрема під час та після Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війна, особливості процесу повоєнної відбудови суттєво вплинули на криміногенну ситуацію в СРСР, що мала певну регіональну специфіку. Питання стану злочинності на теренах України в повоєнний період, особливостей соціально-психологічної адаптації різних категорій населення до умов мирного життя стали предметом дослідження українських істориків та юристів. Так, соціально-економічні та побутові передумови протиправної поведінки знайшли висвітлення в роботах О. Є. Лисенка [1], Т. В. Вронської [2]; особливості формування кримінального середовища в повоєнний період розглядалися М. М. Герусом [3]; форми прояву девіантної поведінки інвалідів Великої Вітчизняної війни досліджувалися В. Михайлюком [4; 5]; причини протиправної поведінки в середовищі правоохоронних органів та серед молоді детально аналізувалися С. А. Саблуком [6; 7] тощо. Водночас додаткової уваги, з огляду на необхідність урахування соціального контексту, потребують питання, пов'язані з особливостями формування та специфікою прояву злочинності в промислових центрах Східної України.

Метою статті є визначення ключових факторів формування, особливостей прояву злочинності в контексті тих соціальних процесів, що відбувалися в індустріальних центрах Східної України в повоєнний період (середина – кінець 40-х років XX століття).

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна, що стала найбільшою соціально-політичною катастрофою ХХ століття, породила низку важко вирішуваних проблем, зумовлених як подіями воєнного часу, так і повоєнною державною політикою. Вони наочно проявилися в міському просторі, зокрема в одному з найбільш урбанізованих до війни регіонів СРСР – Східній Україні, яка зазнала ледь не найбільших демографічних та матеріальних утрат за роки війни. За умов, коли держава зосередила основні зусилля на відродженні важкої та оборонної промисловості, пересічна людина залишилася наодинці зі своїми проблемами не лише матеріального, але й психологічного характеру. Значна частина міського населення була змушена жити в землянках, підвалах, не пристосованих для проживання будівлях; на руїни було перетворено багато лікарень і шкіл, закладів культури та вищих навчальних закладів. Разом з тим повоєнне місто характеризувалося надзвичайно інтенсивними міграційними процесами, швидким зростанням населення та прогресуючою урбанізацією на тлі критичної ситуації із житловим фондом. Українцями залишалися соціальні стандарти, відчувався брак їжі, одягу, взуття, білизни. Новою трагедією для повоєнного суспільства, яке ще не встигло усвідомити всю масштабність воєнних утрат, став повоєнний голод 1946–47 років, що суттєво вплинув на населення промислових центрів. Надзвичайно важким залишався психологічний стан колишніх комбатантів та цивільного населення – свідків війни, – психологічна реабілітація яких за умов зруйнованої медико-соціальної інфраструктури була практично неможливою. Пережитий досвід війни, пов'язаний не в останню чергу із знеціненням людського життя, глибоко позначився на свідомості повоєнного суспільства. Усе це сукупно створювало сприятливе підґрунтя для різноманітних девіантних проявів, у тому числі й злочинів. Складалась аномальна ситуація, коли злочинність ставала нормою та впливала на звичний уклад життя законослухняних громадян.

Серйозно ускладнювали криміногенну ситуацію масштабні повоєнні міграції та примусові трудові мобілізації, пов'язані з відбудовчими процесами. Значна кількість людей, представників різних союзних республік і регіонів, соціокультурних традицій, потрапляючи в інше середовище, відчували серйозні проблеми з адаптацією, що виявлялося, серед іншого, і в зростанні злочинності.

За важких умов праці та побуту в повоєнному Донбасі поширення набуло дезертирство з місць роботи, яке трактувалось як злочин і відповідним чином переслідувалось [8, с. 365–369]. Характерно, що це стосувалося навіть 14–16-річних підлітків. Засуджених залучали до примусової праці на підприємствах або відправляли в табори [9, с. 249]. Великою мірою інтерпретація статистичних даних, що відображали це явище [10, с. 260], сприяла формуванню образу Донбасу як найбільш криміналізованої території України, адже саме там була найбільша концентрація примусової робочої сили, а, отже, і дій, яким формально надавали статус злочинних.

Самовільне залишення підприємства прирівнювалось до злочину, за яке передбачалося покарання позбавленням волі терміном від 5 до 8 років. Справи розглядалися військовими трибуналами. Характерною особливістю слідчих проваджень того часу було те, що вони, як правило, фіксували тільки факт залишення чи неповернення робітників на промислові підприємства, але не розглядали причини, які штовхали на злочин. Поза увагою залишалися також умови, які могли пом'якшити провину тих робітників, що покидали підприємства самовільно (інвалідність, поранення, багатодітність, вагітність) [11, арк. 171].

Суттєво ускладнив важку криміногенну ситуацію повоєнний голод 1946–1947 років, від якого постраждало не лише село, але й місто. Наслідком усього цього стали численні прояви девіантних форм поведінки, зростання злочинності тощо. Починаючи із жовтня 1946 року, злочинність почала зростати майже за всіма видами (бандитизм, убивства, пограбування), при цьому правопорушення здійснювалось населенням із мінімальним рівнем прибутків [12, с. 68]. З посиленням голоду в 1947 р. у східних областях зросла кількість випадків крадіжки продовольства, насамперед хліба. Статистика, що зберігається в архівах, свідчить: лише з 1 по 20 липня 1947 р. в Україні було порушено 3001 справу, зокрема за крадіжки – 1426 справ. Голод викликав небачений навіть під час війни ріст злочинності. Відновилися безкінечні черги за хлібом, зростав бандитизм у містах та приміських поїздах. Набув поширення

жорстокий, звірячий бандитизм: пограбування, розбій, убивства, навіть із метою канібалізму. Показовою є оцінка тогочасної ситуації робітником шахти ім. Калініна тресту «Горлівськвугілля» Н. Н. Лобановим: «...У нас зараз робітники покидають шахти, оскільки жити і працювати далі неможливо. Робітники вмирають від виснаження, їх трупи знаходять в банях і по дорогах. Багато стало вбивств та пограбувань...» [13, арк. 2–3].

Голод, що став викликом для радянського суспільства, окреслив низку завдань і перед системою юстиції, яка мусила адаптуватися до цієї нової проблеми. За умов, що склалися, було вирішено піти шляхом посилення кримінальної відповідальності. Указами Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за викрадення державного або громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян» від 4 червня 1947 р. передбачалася відповідальність за недонесення органам влади про достовірно відомий скоєний або такий, що готується, розбій, а також про вчинене або таке, що готується, викрадення соціалістичного майна за наявності ознак повторності, організованої групи або великого розміру викраденого [14]. Такі санкції підтримували сформовану культуру доносів, яка стала іманентною ознакою радянського повсякдення доби тоталітаризму [15, с. 139–144]. Поряд із квартирними крадіжками певне місце в діяльності бандугруповань займали зазіхання на державну власність. Як правило, подібних злочинів здійснювалося, за даними правоохоронних органів та спецпідрозділів НКВС та НКДБ, значно менше, ніж посягань на власність окремих громадян та їхніх сімей. Це пояснюється насамперед тією мірою покарання, що визначалася за скоєння злочину і яка відповідала суті ідеологічної доктрини про першість соціалістичної, тобто державної форми власності [5, с. 58–61]. Як резюмували українські історики О. Лисенко та Т. Вронська, майно та честь громадян захищалися законом куди суворіше, ніж їхнє життя [1, с. 31].

Тотальний дефіцит продуктів харчування, а також товарів широкого вжитку (мило, одяг, взуття) створював сприятливі умови для різних протиправних дій. У перші повоєнні роки продовжувала діяти карткова система розподілу продовольчих і промислових товарів, населення перебувало на централізованому нормованому забезпеченні, упроваджене за наказом Наркомату торгівлі СРСР від 13 листопада 1942 р. «Про карткову систему (на хліб, хлібобулочні вироби, борошно, крупу, макарони, цукор і кондвироби, жири, м'ясні і рибні продукти, а також промислові товари – одяг, взуття, білизну, сірники, мило тощо)». Карткове забезпечення, хоча й зазнало різних реформувань, продиктованих складними воєнними й повоєнними обставинами, зберігалось до грудня 1947 р. Уведення нормованого розподілу, обмеження легальних можливостей для забезпечення продовольством стали тими чинниками, що викликали зростання зловживань і правопорушень у господарській сфері. Це проявилось в поширенні «чорного ринку», збільшенні випадків крадіжок карток, виписування їх на вигаданих або вже померлих осіб [16, с. 305]. Доволі часто адміністрація промислових підприємств надавала неправдиві відомості про кількість осіб, які знаходилися на картковому забезпеченні, з метою одержання додаткових хлібних лімітів [17, арк. 8–18, 77–81, 94–97].

Паралельна реальність, пов'язана зі зловживаннями та злочинами щодо розподілу харчів і найбільш дефіцитних товарів, особливо гостро відчувалася жителями промислових центрів Східної України. Звичайними стали такі явища, як «блат», хабарі, спекуляція, у деяких випадках за участю представників влади [18, с. 402–404]. Діяльність злочинних професійних груп, які займалися розкраданням державного майна, скуповуванням золота та дорогоцінностей, організацією нелегального виробництва та іншими протиправними діями важко було зупинити через «товарний голод». Спекуляція стала характерною рисою повоєнного міста. Відміна карткової системи підірвала, але не ліквідувала спекуляцію повністю. Повоєнне право розцінювало спекуляцію як тяжкий злочин та передбачала для спекулянтів кримінальну відповідальність.

Набула поширення міжрегіональна спекуляція, коли люди їздили по різних регіонах країни, скуповували там дефіцитні товари, а потім перепродавали їх. Наприклад, з Москви везли промтовари, з Ростова, Маріуполя, Лисичанська – соду, Воронежа – пухові хустки. Держава активно боролася зі спекулянтами, вважаючи, що саме спекуляція породжує дефіцит. З подачі влади в суспільстві виробилося уявлення про спекулянтів як злочинців, що

заважають розвиткові соціалістичної економіки. У громадській свідомості сформувався сталий негативний образ спекулянта, хоча значна частина населення користувалася їхніми послугами. Людям доводилося вдаватися до підсобних промислів таємно, з постійним страхом бути арештованими та засудженими за спекуляцію [19, с. 42–47]. Проте згодом склалася практика, за якої притягнення до відповідальності за спекуляцію вважалося необґрунтованим у випадку продажу або обміну за ринковими цінами особистих речей, одержаних для особистого споживання нормованих продуктів харчування або продуктів з особистої присадибної ділянки [16, с. 309].

Однією з причин загострення криміногенної ситуації в країні стала широка амністія на честь Перемоги (7 липня 1945 року було видано Указ Президіуму Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною»). Припинялися провадження за всіма слідчими справами та справами, не розглянутими судами до виходу указу, щодо злочинів, покарання за які не перевищувало 3 років позбавлення волі, про самовільне залишення роботи з підприємств військової промисловості та прирівняних до них, а також за деякі воєнні злочини. Знімалися всі нестягнені адміністративні штрафи та всі невиконані адміністративні покарання, передбачені пунктом «а» ст. 4 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан», за дії, учинені до виходу указу від 7 липня 1945 р. Амністія не поширювалася на осіб, які неодноразово засуджувалися за розтрата, крадіжки, пограбування та хуліганство [1, с. 26–27]. У цей час важливо було продемонструвати де-юре демократичні зміни, особливо перед західними державами, хоча фактично тоталітаризм не втрачав позицій, а закони про амністію лише загострили криміногенну ситуацію.

Перехід від війни до миру найбільше позначився на інтересах тих, хто був відірваний від мирного життя. Чималою проблемою повоєнного суспільства стала демобілізація. Передусім для молоді, тих, хто пішов на фронт зі шкільної парти, не встиг отримати освіти, професію, набуту стійкого життєвого статусу. Для більшості з них єдиною професією стала війна, а єдиним умінням – тримати зброю і воювати. Їхнє повернення до мирного життя та ресоціалізація за умов перенасиченості регіону, яким двічі прокотилася війна, зброєю, стала серйозним викликом для суспільства, у тому числі й для правової системи. Показовими є спогади одного з учасників війни, який, підкресливши складність адаптації комбатантів до реалій мирного життя, констатував схильність демобілізованих військовослужбовців до девіацій: «Кончилась війна, освободились солдаты. Они ничего делать не умеют. Они только воевали, они убивали... Они пришли с оружием, и начался разбой, бандитизм...» [20]. Інколи демобілізованих не брали на роботу за спеціальністю чи пропонували низьку заробітну плату. Ці люди автоматично поповнювали лави асоціальних елементів, які здебільшого вдавалися до злочинів. Серед засуджених у кримінальних справах велике місце займали особи, «які не мали певних занять і місця проживання». У 1946 р. до цієї соціальної категорії належали 29,2 % притягнутих до кримінальної відповідальності, а в 1947 р. – 32,2 %. Поступово їхня частка зменшувалась і в 1949 р. становила 10,8 %. До цієї групи працівники міліції включали всі маргінальні верстви, що не мали стійких соціальних зв'язків: злочинців-професіоналів, колишніх фронтовиків, евакуйованих, жебраків, утікачів («дезертирів») із підприємств [3, с. 14].

Протягом перших повоєнних років неабиякі труднощі, незважаючи на рішення уряду, яке зобов'язувало міські органи влади забезпечити роботою в першу чергу демобілізованих та інвалідів, спостерігалися з працевлаштуванням та соціальною адаптацією цих категорій. На початку лютого 1945 р. органами соціального забезпечення лише у Ворошиловградській області були взяті на облік 19 192 інваліди Великої Вітчизняної війни та 22 733 – у Сталінській, що становило майже 18 % від загальної кількості інвалідів по Україні [4, с. 159]. Прожити на одну пенсію по інвалідності було дуже важко: жебрацтво калік на вокзалах, привокзальних площах стало характерною прикметою післявоєнного часу. Наприклад, у Сталінській області зафіксовано 1 708 порушників у першому півріччі 1953 р., більшість із них у великих містах – Сталіному, Макіївці, Жданові, Костянтинівці, Єнакієвому.

Ефективна соціальна поведінка була першочерговим завданням для стабільного функціонування повоєнного суспільства. Проте важкопоранені, інваліди, каліки залишалися маргінальними категоріями населення, яких не хотіли визнавати на державному рівні. На їхні проблеми як центральна, так і місцева влада особливої уваги не звертала. Нереалізованість принципу безперешкодної архітектури в містобудуванні та транспорті (бордюри, парапети, пандуси, ліфти тощо), відсутність механізму соціально-психологічної реабілітації, низьке матеріальне забезпечення сприяло швидкій маргіналізації перелічених вище категорій населення. Ці та інші ситуації суттєво вплинули на зростання рівня злочинності в повоєнний період.

Характерно, що зазначені категорії населення теоретично і, як показує історія, практично масово поповнювали ряди делінквентів, які здійснювали тяжкі злочини. Так, із 48 бандугруповань у Сталінській області 10 у своєму складі мали інвалідів війни, а 3 угруповання очолювалися ними. У Ворошиловградській області, відповідно, 8 із 31 бандугруповання включали до свого складу також інвалідів, а очолювалися ними 4 угруповання [4, с. 162]. Невирішеність проблеми соціальної адаптації, матеріального забезпечення інвалідів залишалась одним із чинників збереження їхнього маргінального статусу й у низці випадків схильності до протиправної діяльності й надалі.

Одним із факторів поширення девіантної поведінки, який суттєво вплинув на ріст злочинності, став алкоголізм. Після війни в рідні міста й села повернулися сотні тисяч демобілізованих, схильних до вживання алкоголю, психічно травмованих людей, які досить часто вдавалися до силових, радикальних і здебільшого протиправних методів вирішення проблемних ситуацій. Обмеження та заборони, імовірно, нагадували добрі побажання, до ветеранів війни на підпитку ставилися поблажливо, тому жорстких санкцій не було передбачено. Така ситуація незабаром позначилась і на стані злочинності. Так, протягом 1947–1950-х рр. найбільшу кількість хуліганських учинків у Сталінській області здійснювали п'яні робітники в гуртожитках (31,2 %), буфетах (23,2 %), за місцем роботи (12,2 %). В основному це були молоді люди віком до 25 років [7, с. 30].

Серйозного занепокоєння викликав високий рівень злочинності в самому середовищі правоохоронців. Наприкінці 1940-х років не менше 10 % особового складу міліціонерів України брали участь у різноманітних протиправних діяннях, а в окремих підрозділах незаконні дії вчинялися кожним п'ятим працівником. Це пов'язувалось із вкрай низьким рівнем фахової підготовки, спричиненим проблемами в комплектації кадрів правоохоронних органів, адже абсолютна більшість працівників не мала досвіду роботи та відповідних знань радянського законодавства. У зв'язку з цим, постійними залишалися незаконні арешти, побиття підозрюваних. Так, велике обурення в робітників шахти ім. Будьонного Сталінської області, резонанс у керівництва партійних органів викликали дії начальника паспортного столу 3-го відділення міліції м. Артемівська капітана Жестова, який у нетверезому стані зайшов у контору шахти та почав проводити допит стосовно причин невиконання виробничого плану, уживаючи словесні образи та завдаючи робітникам побоїв [21, арк. 6–27].

Характерною ознакою повоєнної злочинності в промислових центрах стало її «омолоджування». Тривожною тенденцією стало втягування в злочинні угруповання молоді віком від 16 до 25 років і підлітків. Цьому сприяли особливості повоєнного суспільства – високий відсоток породжених війною безпритульних дітей, послаблення соціалізуючої, виховної та педагогічної ролі школи, необхідність реалізації у важкі повоєнні роки власних стратегій виживання, які досить часто суперечили стандартам законності. Значною мірою асоціальні моделі поведінки дорослих, що повернулися з фронту, справляли вплив на повоєнну молодь, що намагалася часто-густо копіювати поведінку тих, кого вважала за моральних авторитетів і героїв.

Усе це істотно впливало на зростання, порівняно з довоєнним часом, питомої ваги молоді в злочинному середовищі. Так, у довідці про стан злочинності серед молоді в УРСР за 1949 і 1-й квартал 1950 р. від 20 червня 1950 р. начальника управління міліції МДБ УРСР К. Руденка наводилися такі дані. Поміж 9 175 осіб, притягнених до карної відповідальності в першому кварталі 1950 р., 4 870 чол., або 53,1 %, були молоді люди віком до 25 років.

Найбільше молодих людей було притягнуто до карної відповідальності в Сталінській, Ворошиловградській, Київській та Харківській областях. Загалом, незважаючи на вжиті державою репресивні та виховні заходи, злочинність серед молоді, і зокрема неповнолітніх, залишалася серйозною проблемою не лише в 40-х, але й у 50-х роках [22, с. 20].

Одна із причин напруженої криміногенної ситуації полягала також у тому, що багато хто з керівних працівників міліції України не врахував особливостей оперативної обстановки, що склалася після війни в промислових регіонах України, і своєчасно не мобілізував органи міліції на проведення необхідних профілактичних заходів. До того ж особовий склад у більшості органів міліції був недоукомплектований майже на 50 %. Це мало наслідком низький рівень розкриття злочинів, особливо скоєних організованими злочинними угрупованнями.

За цих умов органи міліції вдавалися до надзвичайних заходів, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю. Так, 17 січня 1946 р. НКВС СРСР видав наказ “Про посилення боротьби із злочинністю, хуліганством і порушниками паспортного режиму”. Зокрема, цим наказом передбачалося поліпшити роботу відділів карного розшуку, зосередити увагу на попередженні та своєчасному розкритті злочинів, боротьбі з формуванням злочинних угруповань. Заходи, які вживалися, безперечно, мали надзвичайний характер, вони передбачали зміцнення паспортного та прикордонного режимів; перевірку бараків, гуртожитків, особливо на околицях міста; залучення до патрулювання військових підрозділів Червоної Армії та внутрішніх військ [23]. Проте не лише посилення кримінальної відповідальності за скоєння окремих видів злочинів і поступове підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, але й загальне покращення соціально-економічної ситуації в зруйнованій війною країні, поступове зниження соціальної напруги намітило наприкінці 40-х – на початку 50-х років тенденцію до послідовного зниження злочинності.

Висновки. Отже, зруйнована промислова та соціальна інфраструктура, загострення житлової та продовольчої проблем, соціальна дезадаптація частини мобілізованих з армії, відсутність адекватних механізмів соціалізації молоді, неефективне функціонування правоохоронних органів стали ключовими чинниками високого рівня злочинності в промислових регіонах України в повоєнний період. Істотний вплив на статистику злочинності справила також і криміналізація відхилень у трудовій поведінці, що зробила злочинцями цілі категорії населення. Послаблення цих негативних проявів, зростання правосвідомості та законослухняності населення стало можливим лише завдяки поліпшенню соціально-економічної ситуації, забезпеченню базових потреб населення.

Список використаних джерел

1. Лисенко О. Є. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 19–42.
2. Вронська Т. В., Лисенко О. Є., Чорний Р. Л. Відповідальність за державні злочини в проектах кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 1. С. 120–134.
3. Герус М. М. Кримінальне середовище в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правова характеристика. *Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 5. Т. 1. 2018. С. 13–16.
4. Михайлюк В. В. Вхідження інвалідів-фронтовиків у повсякденне життя: реабілітаційний та комунікативно-психологічний аспекти (на матеріалах Донбасу. 1943–1945 рр.). *Історичні записки : збірник наукових праць*. Вип. 35. Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2012. С. 158–165.
5. Михайлюк В. В. Форми прояву девіантної поведінки інвалідів Великої Вітчизняної війни в процесі адаптації їх до нових умов повсякденного життя Донбасу (1943–1945 рр.). *Гілея : науковий вісник*. Збірник наукових праць. Вип. 74. Київ, 2013. С. 58–62.
6. Саблук С. А. Протидія поширенню хуліганських вчинків в Україні наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. Вип. 2. Т. 4. 2014. С. 45–49.

7. Саблук С. А. Вплив пияцтва на стан злочинності в Україні наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. Вип. 2. Т. 3. 2015. С. 28–32.
8. Penter T. Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953. Essen: Klartext Verlag, 2010. 467 s.
9. Донеччина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Известные и неизвестные страницы истории. Донецк : АОЗТ «Издательство “Донеччина”», 2008. 432 с.
10. Студенна-Скруква М. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. 410 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4954. Арк. 171.
12. Латиш Ю. Г. Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953) : учебное пособие. Київ : Логос, 2011. 204 с.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4978.
14. Гнетнев М. К. Причетність до злочину у вітчизняному законодавстві: кримінальні кодекси радянської доби. *Форум права*. 2011. № 2. С. 179–183.
15. Орлова Г. А. Российский донос и его метаморфозы. Заметки о поэтике политической коммуникации. *Полис*. 2004. № 2. С. 133–145; 139–144.
16. Кринко Е. Ф., Тажидинова И. Г, Хлынова Т. П. Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг.: жизнь в условиях социальных трансформаций. Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. 360 с.
17. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). Ф. 326. Оп. 4. Спр. 1166.
18. Сусликов В. Є., Титаренко Д. М. Горлівка в період Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки (1941–1950): історичний нарис та джерела. Донецьк : Норд-прес, 2010. 505 с.
19. Герасимова М. С. Вплив радянської торгівлі на повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 42–47.
20. Інтерв'ю із Ж. Михайлом Івановичем, 1924 р. н. (21 липня 2016 р., м. Амвросіївка Донецької області. Транскрибований аудіозапис). *Особистий архів автора*.
21. ДАДО. Ф. 326. Оп. 4. Спр. 476.
22. На «краю» советского общества. Социальные маргиналы как объект государственной политики. 1945–1960-е гг. Авт.-сост. : Е. Ю. Зубкова, Т. Ю. Жукова. Москва : РОССПЭН, 2010. 816 с.
23. Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946–1953 рр.) : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 16 с.

References

1. Lysenko, O. Ye. (2015). Vazhkyi shliakh do myru: ukrayins'ke suspil'stvo ta vlada u seredyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rr. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* [The hard way to peace: Ukrainian society and power in the mid 1940s – early 1950s. *Ukrainian Historical Journal*]. №5. S. 19–42 [in Ukrainian].
2. Vrons'ka, T. V., Lysenko, O. Ye., Chornyi, R. L. (2012). Vidpovidal'nist' za derzhavni zlochyny v proektakh kryminal'noho kodeksu SRSR (1946–1949 rr.). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* [The responsibility for state crimes in the draft criminal code of the USSR (1946–1949). *Ukrainian Historical Journal*]. № 1. S. 120–134 [in Ukrainian].
3. Herus, M. M. (2018). Kryminal'ne seredovyshe v URSR u pislyavoyennyi period (1945–1958 rr.): istoryko-pravova kharakterystyka. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen'. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava* [The criminal environment in the USSR in the postwar period (1945–1958): historical and legal characteristics. Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines *Scientific bulletin of public and private law*]. Issue 5. Vol. 1. S. 13–16 [in Ukrainian].
4. Mykhaylyuk, V. V. (2012). Vkhodzhennya invalidiv-frontovykyv u povsiakdenne zhyttia: reabilitatsiinyi ta komunikatyvno-psykholohichni aspekty (na materialakh Donbasu. 1943–1945 rr.). *Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats'* [Entry of disabled veterans into everyday life: rehabilitation and communication-psycho-aspects (based on Donbass materials. 1943–1945).

Historical notes. Collection of scientific papers]. Issue 35. Luhans'k: Publishing house of SNU named V.Dal'. S. 158–165 [in Ukrainian].

5. Mykhaylyuk, V. V. (2013). Formy proiavu deviantnoi povedinky invalidiv Velykoi Vitchyznianoï viiny v protsesi adaptatsii ikh do novykh umov povsiakdennoho zhyttia Donbasu (1943–1945 rr.). Hileia: naukovi visnyk [The deviant behavior of the disabled persons of the Great Patriotic War in the process of adaptation to the new conditions of everyday life in Donbass (1943–1945). Hileia: scientific bulletin]. Issue. 74. Kyiv. S. 58–62 [in Ukrainian].

6. Sabluk, S. A. (2014). Protydiia poshyrenniu khulihans'kykh vchynkiv v Ukraini naprykintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX stolittia. Naukovi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky [The fight against hooligan actions in Ukraine in the late 1940-s and early 1950-s. Scientific bulletin of Kheerson state university. Law sciences]. Issue 2. Vol. 4. S. 45–49 [in Ukrainian].

7. Sabluk, S. A. (2015). Vplyv pyiatstva na stan zlochynnosti v Ukraini naprykintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rr. XX st. Naukovi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky [The influence of alcoholism on the criminality in Ukraine in the late 40's – early 50's. in XX century. Scientific bulletin of Kheerson state university. Law sciences]. Issue 2. Vol. 3. S. 28–32 [in Ukrainian].

8. Penter, T. (2010). Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953. Essen: Klartext Verlag.

9. Donetchina v gody Velikoy Otechestvennoy voyny 1941–1945. Izvestnyye i neizvestnyye stranitsy istorii. (2008). [Donetsk region during the Great Patriotic War 1941–1945. Known and unknown pages of history]. Donetsk: AOZT «Izdatel'stvo «Donechchyna». 432 s [in Russian].

10. Studenna-Skruckva, M. (2014). Ukrainskyi Donbas. Oblychchia rehional'noi identychnosti [Ukrainian Donbas. The face of regional identity]. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchykh initsyatyv. 410 s [in Ukrainian].

11. Tsentral'nyi derzhavnyi arkhiv hromads'kykh ob'iednan' Ukrainy (TsDAHO). [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 23. Spr. 4954.

12. Latysh, Yu. H. (2011). Ukraina v gody poslevoennogo vosstanovleniya (1944–1953): uchebnoe posobiye [Ukraine in the years of postwar reconstruction (1944–1953): a textbook]. Kyiv : Logos. 204 s [in Russian].

13. TsDAHO. F. 1. Op. 23. Spr. 4978.

14. Hnyetnyev, M. K. (2011). Prychetnist' do zlochyну u vitchyznianomu zakonodavstvi: kryminal'ni kodeksy radians'koi doby. Forum prava [Involvement in crime in domestic law. Criminal codes of the Soviet period. Forum of law]. № 2. S. 179–183 [in Ukrainian].

15. Orlova, G. A. (2004). Rossiyskiy donos i yego metamorfozy. Zametki o poetike politicheskoy kommunikatsii. Polis. [Russian denunciation and its metamorphoses. Notes on the poetics of political communication. Polis]. 2004. № 2. S. 133–145 [in Russian].

16. Krinko, E. F., Tazhidinova, I. H., Khlynova, T. P. (2011). Povsednevnyi mir sovetskogo cheloveka 1920–1940-gg.: zhizn' v usloviyakh sotsyal'nykh transformatsyi [The daily world of the soviet man of 1920–1940s: the life in the conditions of social transformations]. Rostov n/D: Izd-vo YuNTs RAN. 360 s [in Russian].

17. Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti (DADO) [State Archives of the Donetsk oblast]. F. 326. Op. 4. Spr. 1166 [in Ukrainian].

18. Suslykov, V. Ye., Tytarenko, D. M. (2010). Horlivka v period Velykoi Vitchyznianoï viiny ta pershi povoienni roky (1941–1950): istorychni narys ta dzhherela [Gorlivka in the period of Great Patriotic War and the first postwar years (1941–1950): Historical outline and sources]. Donetsk : Nord-Pres. 505 s. [in Ukrainian].

19. Herasymova, M. S. (2011). Vplyv radians'koi torhivli na povsyakdenne zhyttia naselennia Donbasu v 1945–1953 rr. Nauka. Relihiia. Suspil'stvo [The Influence of soviet trade on the daily life of the Donbass population in 1945–1953. Science. Religion. Society]. № 2. S. 42–47 [in Ukrainian].

20. Interview with Zh. Mykhail Ivanovich, born in 1924 (Amvroziivka, Donetsk oblast. 21. July 2016). Transcribed audio recording. Personal archives of author [in Russian].

21. DADO. F. 326. Op. 4. Spr. 476.

22. Na «krayu» sovetskogo obshchestva. Sotsial'nye marginaly kak ob'yekt gosudarstvennoi politiki. 1945–1960-e gg. (2010). [On the “edge” of the Soviet society. Social marginals as an object of state policy. 1945–1960]. Avt.-sost. E. Yu. Zubkova, T. Yu. Zhukova. Moskva: ROSSPÉN. 816 s [in Russian].

23. Voitsekhovs'kyi, M. M. (2001). Pravovi osnovy orhanizatsiii ta diyal'nosti orhaniv militsii Ukrainy u povoyennyi period (1946–1953 rr.): avtoreferat dys. kand.yuryd.nauk : 12.00.01 [Legal bases of organization and activity of militia bodies of Ukraine in the postwar period (1946–1953). Extended abstract of candidate's thesis: 12.00.01]. Kharkiv. 16 s. [in Ukrainian].

Tytarenko Oksana,

PhD in History, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8342-0550>

CRIMINALITY IN THE INDUSTRIAL CENTERS OF EASTERN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD: PECULIARITIES OF MANIFESTATION

The article is a research on the main features and characteristics of criminality in the industrial centers of Eastern Ukraine during the postwar reconstruction period. The paper analyzes the key factors of a socio-economic and psychological nature that contributed to the manifestations of deviant and delinquent behaviors of the population in the region. These included such factors as destruction of industrial and social infrastructure during the war, postwar migrations, forced labor mobilization, the famine of 1946/47, a food-card system and trade deficit in manufactured goods, a large-scale amnesty of 1945. It is noted that the state, according to the priority of the post-war reconstruction, widely used the mechanism of forced labor mobilization. This resulted in an increase of «labour desertion» from enterprises and the criminalization of this public reaction by the state. One of the most characteristic features of the post-war society was the lack of an effective mechanism for the socio-psychological adaptation of combatants and the war trauma experience for millions of people. The manifestation of the criminal activities and antisocial behavior of war veterans, disabled persons and minors are considered. The experience and practices of the World War II have created a social reality that produced marginality and have resulted in increased criminality. The deviations of a significant part of the population were caused by the critical socio-economic, socio-psychological situations in which it found itself. It is noted that the problem of the increasing crime rates was solved thanks to the efforts of the law enforcement system and the improving economic opportunities and social conditions of population.

Key words: postwar period; deviant behavior; crime; urbanization; social mobility; marginalization; desertion.

Надійшла до редколегії 21.04.2020